

Posudek oponenta disertační práce

Autor práce: **RNDr. Tomáš Krajňák**

Název práce: **Psychologické reakce účastníků turismu na terorismus a související bezpečnostní hrozby: geografické podmíněnosti a projevy**

Studijní program: Politická a regionální geografie

Školitel: RNDr. Jiří Vágner, Ph.D.

Oponent: Petr Daněk

Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta MU

RNDr. Tomáš Krajňák předložil práci, která se týká mimořádně aktuálního a závažného tématu, a současně tématu explicitně geografického. Její geografičnost není přímočará, postižitelná tradičním kartografickým mapováním, ale utvářena percepce komplexních jevů (bezpečnost, terorismus) různými skupinami obyvatel. Aktuálnost a závažnost tématu vedou k tomu, že mu byla v posledních desetiletích věnována značná pozornost ze strany různých vědních oborů. Oba tyto faktory postavily před autora téma mimořádně komplexní a náročné na zpracování. Úvodem můžu říct, že Tomáš Krajňák se s tímto úkolem vypořádal velmi dobře a předložil práci, která prokazuje velmi dobrý přehled v této problematice i schopnost aktivně přispět k jejímu uchopení. Současně v předložené práci vidím řadu nedostatků, na které upozorňuju níže. Budu se věnovat struktuře předložené dizertace, formulaci a naplnění cíle, teoretickým východiskům a použitým metodám.

Struktura práce

Práci tvoří poměrně dlouhý teoretický a metodický úvod (ca 100 stran vč. seznamu literatury) plus soubor čtyř článků, publikovaných v recenzovaných časopisech v letech 2018 až 2023. Tento poctivý přístup považuji za výraznou silnou stránku práce. Jakkoli chápu pragmatické důvody, vč. finančních, které dnes vedou doktorandy k preferenci dizertací ve formě publikovaných článků „sešitých“ krátkým popisným úvodem, tento přístup má mezi jinými nevýhodami tu, že pokud nejsou články součástí většího výzkumného záměru je absolventem Ph.D. studia mladý vědec, který má sice publikační zkušenosti, ale nemá vlastní silné téma, materiál k publikování, a často ani prostředky pro další výzkum. To není případ Tomáše Krajňáka. Ten vedle čtyř článků předložil rozsáhlou rešerši a teoretickou a metodologickou diskusi, která je sama o sobě významným příspěvkem, nejen jako úvod pro to, co následuje. Současně se vyhnul jinému problému a všechny texty, tvořící dizertaci, jsou těsně tematicky propojeny, s vhodnými obsahovými překryvy mezi některými z nich.

Rozsáhlý teoretický úvod má vhodnou a logickou strukturu. Představuje klíčové koncepty nejprve turismu, následně bezpečnosti a terorismu, což následuje podrobná diskuse jejich vzájemných vztahů z různých hledisek, s důrazem na hlediska geografická. Toto jádro teoretické části následuje už úžeji pojatý přehled metod použitých ve vlastním výzkumu, a následně představení čtyř publikovaných textů, které jde za jejich popis abstraktového typu, diskutuje jejich zjištění ve vazbě na koncepty teoretické části a odkazuje i na zjištění z jiných článků. Jednotlivé části textu jsou propojeny odkazy. Potud AA+.

Vlastní obsah textu jen částečně naplňuje původní očekávání. Existuje značný rozdíl v pojetí kapitoly 2, představující teoretická východiska a tvořící více než polovinu vlastního textu, a kapitolami 3 a 4, které představují konkrétní metody a výsledky čtyř publikovaných textů. Obsah teoretické části je pojatý jako obsáhlá rešerše, pokud možno všech poznatků týkajících se vztahu bezpečnosti a turismu, ale bez nějakého vyústění užitečného pro vlastní autorův výzkum. Očekával bych, že výsledkem tak podrobné rešerše bude identifikace mezer v dosavadním poznání a z ní vyplývající formulace cíle nebo cílů vlastního výzkumu. Jenže cíle byly už dost podrobně formulovány hned v Úvodu a dlouhá rešerše končí bez nějaké syntézy nebo vyústění.

Je otázka, proč tu vysvětlení některých konceptů vůbec je, pokud se s nimi v dalším textu nepracuje, proč nestačilo je nahradit odkazem. Například sekci 2.2 tvoří 18 stran nestrukturovaného textu, který přibližuje mimo jiné definici bezpečnosti, chápání hrozeb, přístupy k chápání rizika, percepce rizika, vliv strachu na chování, problematiku definování terorismu, historii terorismu, dopady terorismu, opatření proti terorismu, geografii terorismu... vše v logické návaznosti, vytvářející jisté „flow“, psané s přehledem a silně opřené o literaturu. Takový text může být cenný sám o sobě, ale v celku dizertace chybí vysvětlení vazby na její cíle. Přitom některé koncepty jsou ve čtyřech autorových článcích rozvíjeny, ale není jim věnována větší pozornost než těm, které dále diskutovány nejsou. Například v jedné z výzkumných otázek článku 2 se objevuje koncept generalizačního a substitučního efektu. Ty skutečně byly v jednom odstavci teoretické části zmíněny, ale pokud jsou předmětem vlastního výzkumu, očekával bych, že jim bude věnována větší pozornost, vč. vysvětlení mezer poznání těchto efektů a proč je potřeba se jim věnovat.

Samozřejmě chápu pragmatické důvody vyvolané potřebou propojit publikované články a snahu v tomto směru považuju za úspěšnou. Pokud už ale bylo teoretickému úvodu věnováno tolik pozornosti, měla formulace cílů víc vycházet z provedené rešerše.

Cíle práce a jejich naplnění

Práce má komplexní, až čtyřúrovňovou strukturu cílů a výzkumných otázek. Hlavním cílem je „odhalit a objasnit geografické podmíněnosti a projevy psychologických reakcí účastníků turismu na terorismus a související bezpečnostní hrozby.“ Tento obecný cíl je specifikovaný čtyřmi dílčími cíli. Ty byly formulovány tak, aby odpovídaly cílům sledovaným v jednotlivých publikovaných článcích. V kapitole tři, věnované metodám použitým v jednotlivých článcích, jsou tyto dílčí cíle dále rozvedeny na podcíle a v případě článků 2, 3 a 4 ještě na dílčí výzkumné otázky (čtvrtá úroveň). To na jednu stranu sice ukazuje, že otázce formulace cílů výzkumu byla věnována potřebná pozornost, osobně to ale považuju za už příliš komplikovanou strukturu (články 3 a 4 mají 11, resp. 8 dílčích cílů). Považuju za vhodnější cílů formulovat méně, ale věnovat větší pozornost jejich zdůvodnění a následně diskusi jejich dosažení a vazbě na hlavní cíl. Cílů práce bylo dosaženo, ale v případě některých podcílů to ze závěru vyplývá jen implicitně, protože v případě tak velkého počtu cílů stěží mohla být jejich dosažení, a jeho limitům, věnována systematická diskuse.

Specifický problém, podmíněný strukturou práce, vyvolává zařazení článku 1. Jeho cílem byla systematická rešerše literatury o vlivu terorismu na poptávku v cestovním ruchu, a tento článek považuju za mimořádně přínosný. Problém se vynořuje v Závěru práce, kde jsou prezentovány její výsledky, za které jsou považovány jak poznatky vyplývající ze systematické rešerše, tak ze tří dalších empirických článků, ale není mezi nimi rozlišováno (viz formulace „Tato práce a předchozí výzkumy... ukazují...“, s. 87, „i dle výsledků této práce...“, s. 86, „Ve zde prezentovaných původních výzkumech...“, s. 86 apod.). V závěru se tak vedle poznatků zjištěných autorovým výzkumem opakují i poznatky uváděné ve vstupní teoretické rešerši, a to

způsobem, který neumožňuje odlišit nové poznatky, získané výzkumem autora. To považuji za poměrně významné omezení přínosu práce. Rozhodně to neznamena, že práce nepřináší dostatek nových poznatků. Jenže v závěru mělo být toto nové zdůrazněno a diskutováno v kontextu přínosu k existujícím poznatkům, nejlépe cestou odpovědi na vytčené výzkumné otázky a ve struktuře stanovených cílů. To tu ale není, Závěr má více přehled shrnutí všech dosavadních poznatků k tématu, bez dostatečného zdůraznění přínosu poznatků získaných výzkumem v rámci dizertace, a jejich kontextualizace. Otvírá se otázka, proč tak komplexní struktura cílů, když v závěru jejich naplnění není diskutováno. (Odtud také otázka do diskuse u obhajoby.)

Teoretické ukotvení výzkumu

Práce vychází především z behaviorálních přístupů, s přesahem do fenomenologie. Autor se k tomu explicitně hlásí a považuji to vzhledem k tématu a cílům za logické a správné. Z tohoto ukotvení ale vyplývají významná omezení. Autor si je uvědomuje, jak se zdá z kritických úvah na několika místech textu, ale nedokáže se přes ně dostat (jistě, není to vůbec snadné!). V celé práci se totiž snaží nalézt určité obecné podmíněnosti a reakce účastníků turismu na terorismus. Proto jsou jeho zjištění téměř vždy relativizována tím, že vlastně záleží na konkrétní situaci a na tom, o jaké účastníky jde, resp. že reakce jsou různorodé a vliv určitých faktorů ambivalentní.

Domnívám se, že cesta za toto omezení může vést přijetím feministické a postkoloniální metodologie. Tomáš Krajňák na dvou místech textu poukazuje na to, že reakce mohou být různé v závislosti na genderu, věku, etnicitě, třídě, zdrojovém regionu apod. (s. 49, 55). Pracuje s různými skupinami výzkumných partnerů – nejvíce ve svém originálním mnichovském výzkumu – ale jeho cílem zůstává obecné (fenomenologické) poznání povahy psychologických reakcí, role strachu, afektivního rozhodování apod. Myslím si, že víc konkrétní poznatky by bylo možné získat (feministickou cestou) pochopením reakcí určitých sociálních skupin (např. mladí, ženy, turisté ze země Jihu apod.) a teprve na základě poznání jejich odlišností se vyjadřovat k povaze reakcí obecněji.

Ve druhém případě je to uznání důsledků poznání, že riziko terorismu i bezpečnost destinací jsou konstruovány. Opět, autor si to uvědomuje a představuje literaturu, která z tohoto poznání vychází, ve vlastním výzkumu ale pracuje s představou objektivní reality teroristického nebezpečí (s. 52-54), s tím, „jaká je realita“ (s. 54), a snaží se postihnout „reálnou rizikovost“ (s. 60). Co když ale ani teroristé s určitostí nevědí, jestli chtějí být teroristy (resp. utváření nebo neutváření teroristů může ovlivňovat řada subjektivních faktorů) a pokud snad ano, i oni se rozhodují na základě imaginativních geografí míst, kde je nebo není vhodné podniknout útok. To by znamenalo, že má smysl studovat utváření těchto imaginativních geografí (vč. role vzdělání, médií nebo osobní zkušenosti na jejich utváření) a jejich role v rozhodování turistů o podniknutí cesty nebo volbě destinace, spíše než se snažit mapovat objektivní nebezpečí. Autor si je postkoloniální metody imaginativních geografí vědom a věnuje jí jeden odstavec, ale je to právě jeden z těch přístupů, který je v teoretické části zmíněn, ale dál už se s ním nepracuje. (Global Peace Index, který v článku 2 slouží jako proxy pro „reálnou rizikovost“, může být vhodnou metodou pro porovnání různých prostorových představ, ale stěží ho můžeme považovat za vyjádření skutečnosti.)

Metody

K dosažení cíle není použita jedna metodika, ale každý ze čtyř článků používá odlišné metody, kvalitativní i kvantitativní. Jejich volbu považuju ve většině případů za vhodnou a jejich zdůvodnění a popis aplikace ve většině případů za dostatečný. Vyzvednout bych chtěl hlavně

metodu systematické rešerše a procházkových rozhovorů, které jsou náročné na provedení, ale současně umožňují inovativní vhléd do problematiky. Proto taky hodnotím články 1 a 3, které jsou na těchto metodách vystavěné, za nejpřínosnější.

Článek 2 je založený na dotazníkovém šetření. Oceňuji, že se Tomáši Krajňákovi podařilo sebrat více než 300 validně vyplněných dotazníků bez pomoci agentury. Problém je ale v tom, že dotazník jako kvantitativní metoda by měl být reprezentativním výběrem z cílové populace, jenže autor definování cílové populace ani metodě výběru respondentů v textu nevěnuje pozornost, a výsledná struktura respondentů vyvolává pochybnosti o její reprezentativitě (např. 48 % respondentů je ve věku 25-34 let; je to dáno tím, že lidé tohoto věku cestují o tolik více než jiné věkové skupiny, nebo větší dosažitelností právě této kategorie?). (Zde by bylo možná vhodnější, s ohledem na náročnost takového průzkumu a omezené možnosti doktoranda, definovat cílovou skupinu úžeji, např. jako studenty PřFUK.)

Článek 3 je založený na metodě etnografických procházek. Neuškodí zopakovat náročnost a potenciální přínos této metody pro dané téma, tím spíše, že komunikačních partnerů bylo hodně (24), jejich struktura je různorodá, a výzkum navíc probíhal v cizojazyčném prostředí. Řekl bych, že z tohoto výzkumu musí mít autor dostatek dat využitelných i pro další publikace. I tady je ale několik drobných metodických nejistot, zejména v oblasti interpretace získaných dat (je počet a rozmístění objektů významu na trase procházky dostatečný pro vyvozované závěry? Např. nemůže být větší pocit bezpečí v blízkosti bezpečnostních bariér vyvolán tím, že jsou umístěny v blízkosti policejního prezidia? Jak byly kódovány videozáznamy?).

Článek 4 využívá kombinaci kvantitativní analýzy sekundárních dat a dat ze zmíněných procházkových rozhovorů. Toto propojení je v tomto případě dost účelové a nepříliš vhodné. V kombinaci s absencí zdůvodnění výzkumných otázek považuji tento článek za nejslabší v souboru. Nerozumím tomu, proč byl na konci procházky dán jejím účastníkům k vyplnění dotazník. Ten vzhledem k jejich počtu nikdy nemůže přinést nějaká reprezentativní data. Vhodnější by zde byl např. nestrukturovaný nebo narativní rozhovor, kresba mentální mapy apod.

Formální stránka práce

Práce je psána dobře srozumitelným jazykem a po formální stránce splňuje očekávané standardy. Teoretické části by přispělo strukturování dlouhých kapitol do dílčích sekcí.

Závěr

Nemám pochyb o tom, že Tomáš Krajňák prokázal znalost zvoleného tématu, citlivost pro geografické vidění, i schopnost akademické práce.

Z uvedených připomínek mají některé jen charakter doporučení (např. víc analyticky využít imaginativní geografie nebo feministické geografie strachu), jiné považuju za závažnější (nedostatečné zdůvodnění cílů, slabé rozlišení výsledků vlastního výzkumu od jiných publikovaných prací), ale žádné není natolik závažné, aby představovalo větší překážku pro obhajobu práce. Na ní dále oceňuji kritický přístup autora, široký přehled v literatuře, a specificky terénní výzkum v Mnichově.

Celkově jde o kvalitní práci, která splňuje požadavky kladené na disertační práce v oboru geografie. Práci doporučuji k obhajobě.

Otázky k obhajobě

Můžete stručně shrnout, resp. zopakovat, které nové poznatky z vámi provedeného výzkumu považujete za nejpodstatnější? Čím nejvíce tato práce přispěla k „odhalení a objasnění geografických podmíněností a projevů psychologických reakcí účastníků turismu na terorismus...“?

Předpokládáte, „že s neznalostí rostou percepční nepřesnosti a že se percepce a zejména pocity stávají negativnější.“ (s. 52) Je tento předpoklad dostatečně odůvodněný, např. v literatuře? Když srovnám znalost a percepci např. pražské vyloučené lokality, spalovny Malešice nebo snad i Mostecká s Maledivami nebo Kalifornií, nemůže být vztah znalosti a pocitů opačný?

Po útoku v Mnichově v červenci 2016 nedošlo k poklesu počtu turistických příjezdů, jejich počet byl ale nižší ve srovnání s očekávaným počtem na základě extrapolace trendu vývoje předchozích let. V článku 4 sám připouštíte „existenci více faktorů, které negativně působily na domácí turismus“, přesto docházíte k závěru, že příčinou poklesu byl teroristický útok. Jakou jinou metodou (nebo metodami), (a to třeba i využívajícími podobná sekundární data) by bylo možné posoudit relativní vliv incidentu v Mnichově a jiných faktorů?

Petr Daněk

V Brně 23. března 2024